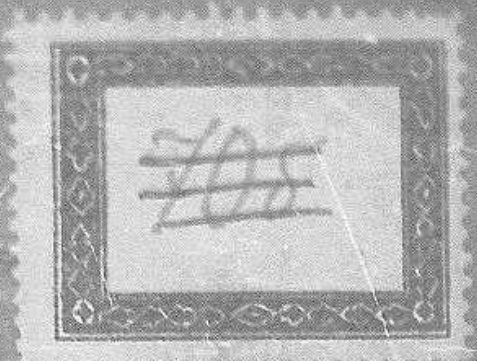

XXV^x
a 16

ПРО БАГАТСТВО

ДА

БЪЕДНОСТЪ

ПЪРВА КЛАД В УКРАИНСКОТО

ЖАНЬЕВА

ДРУКАРНИКА „РАБОТНИКА“ І „ПРОМАДІ“

1881

~~XXV~~
~~1881~~

1900
* 1000
1000

XXV *
a 16

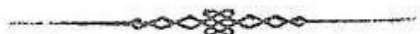
ПРО БАГАТСТВО

ДА

БЪЕДНОСЦЬ

ПЪЕРАКЛАД З УКРАЈІНСКАГО

ЖАНЪЕВА

ДРУКАРНЬА „РАБОТНИКА“ ꙗ „ГРОМАДИ“

—
1881

19.

СЕКРЕТНА
КРАЈСКИМ НАУЧНО
СССР

ПРО БАГАЦТВО

ДА

ВЪЕДНОСЦЪ

Съарод широкој даліни, на палавіну залітој лужамі стајачој вади, то вьелікімі як азьора, то дробними і перасьечанними в розније сторони балотнім купавјом, цьомној паласој, без пачатку і канца, ньесьецца палатно јешче ньесканчоној жальезніци. Па адној старанье ат дарогі, на трошкі сушејшом мьесце, стајіць што-сь довгајо, нізкајо, в загостренним канцом; поначи трудно распознаць, чи гето будинок, чи зьемльаниј насип із канави. Толькі па том значно, што гето льудскоје жильльо, што гдзье нье гдзье свьецьаць кастре, на каторих

вараць вьачеру, і над всьєм радом зьем-
льанок ньејначе стаіць льогкајо сьєро-блан-
кітнајо кураво. Падишовши бліжај, к пьєр-
шаму кастру, відно што ньєхто варушіцца
кала агньу, встаје і падкладаје дрова над
кацьол і чимсь довгім в том катльє раз-
мьєшиваје. Кругом сьєдзьаць льудзі і ча-
кајуць вьєчери. Альє ж ці правда, што гето
льудзі? Здајецца можно прајці тицьачи
вьорст на Рассіі, на Украјіньє і па інших
зьемлях, альє такіх льудзьєј нье набачиш.
Правда, што јани јєшчє маладије ат 18 да
25 гадов, альє редко у дзьєдов старих
бивајуць такіє кругліє, вузкіє да висах-
шиє спіни, такіє впавшіє грудзі, јак у
гєтих хлопцав. Іншиј шчє хлопец па га-
дам, а ужо нье може іначай гльадзьєць,
јак у зьемльу ат пастајанној зьемлеконској
работи. Да ніхто јіх і нье признаје за
хлопцав в јіх падраних сівих світах, дзі-
равих сарочках, з јіх кастльавимі вузкімі
ліцамі і ньејначе пагасшимі бльєдно-сінімі
вачамі. Між тимі льудзьмі зараз кідалось
в очи ліцо аднаго дзьєда з довгоју, мало
ньє да појаса, сивоју аж бьєлоју бородоју.

Ньекаторије з работнікав балакали між сабоју, як звичайнє гавораць лѣудзі дуже патамівшись посла цѣажкој работи. Дзѣед, здавалось, нє слухав јіх, апусців очи да зьемлі і мовчкі з редка процѣгав ложку да катла.

На працівку дзѣеда сьедзѣев јешче маладиј парабак з лицом разумним да гарним, з вьелікімі бліскучімі вачамі. Звалі јаго Кастусь. Јон јешче толькі нєдавно пајавівсја на жальезніцу і от јакім злучајем. Бив јон син такі простаго савсьем бьеднаго мужика Вільенској губерні, толькі бацько јаго бив ужо трохі пісьмьенниј і паслав својго сина у город да школи, гдзѣе јон і адукававсѣа. Учивсь јон там гадов ш чатери, а посла пајшов за наставніка у тоје сьало, аткуль бив і стариј дзѣед. Дужо спадабавсѣа јон там всьем лѣудзѣам, а дзѣеці в школье так палѣубілі јаго, што учились при јом в дзѣесяць раз больш, як пьерш у дзѣака, каториј завсьогди приходзів в школу пјаниј, бів-дзѣецеј кулакамі на галавѣе і скуб јіх за уши да за валасе.

Толькі нє довго пришлось Кастусьу

биць учицелъем. Дзъак з завісці набрахав што-сь на јаго папу. Поп і сам нъе вьельмі лъубів Кастусьа за тоје, што тој нъе кла-нъавсьа јаму натто нізко і јешче часамі смъејавсьа між лъудзьмі за папово пјанство і гаварив лъудзьам, што па правдзье јон нъе маје права з јіх столькі браць за тре-би, јак јон па паповскому звичају рабів. Правду кажуць лъудзі, што папови очи завідушчи, а рукі загребушчи. Поп слу-хајучи дзъака, сам јешче дадав јакојсь брахни, ніби то Кастусь бунтује лъудзьеј праці начальства, і зрабів з решти так, што Кастусьа з јаго мьеста прагнали, нъе пазволівши јаму больш биць ні учицье-лъем, ні валастним, чи сьельским писаром. Цьепьер јон мусів шукаць работи і нанъав-сьа на жалъезніцу. Јаму гетаја змьена нъе біла дужо важка, бо јон хоць і ву-чивсь, а ад работи нъе атставав і нъе саромьевсьа чорној работи, јак то звичајнъе робьаць дурније нъедаучкі. Да і цьепьер јон нъе кідав наукі, і нъе раз лъудзі бачилі, што јон читаје кніжкі, каторије приньос с сабоју, јешче јак бив колісь у Вільні.

Старий дзед сьедзьев да мавчав, аж покi Кастусь абьернувшись да яго нье запитався:

„Дзед Карпо, через што ви наньалісь на мьесьац на жальезніцу, скажицье нам, будцье ласкави. Як ја бив настаўніком у вашом сьелье, то бачив вас гаспадаром, хоць нье багатим, да всьо ж нье такім ньebarакају, як ми, што ходзім зарабляць гроши на чужој старанье?

Ја ј цьеньер шче гаспадар, да што с тој гаспадаркі, калі, як бачицье, пад каньец својго вьеку знов мушу запрадаць сьебье на паншчину, адказав дзед. Калі хочецье, добрије льудзі, то ја вам раскажу, як то сталось са мноју, да нье толькі со мноју, а мало нье са всьемі гаспадарамі у нашом сьелье, што ми цьеньер ужо нье можем прахарчавацца с својго хазьяјства. Бо всье ви добра знаецье, јакоје горка-жо жицьцьо простаму чалавьеку на всьеј нашој старанье, на Пальесьсье. Хльеба родзіць так мало, што в іншом мьесцье, каліб увьесь хльеб, панскіј і льудскіј, поравну раздзьеліць між льудзьмі, то нье приішлось

би і $1\frac{1}{2}$ фунта мукі штодзённа на кожную живују душу.

Тим часом, ньеглядзъучи на такују нашу бьадноту, падаткі дьеруць з нас страшенно. С кожној дзьесьанціні нашој пьасчаној да балотнъеј зьамлі ми плацім у два рази больш грошај, як то варт за тоје полъе аренди заплаціць. Бачицье, добрије лъудзі, што гето толькі горкіј смьех, калі тије грунте лічуцца нашими. Якіје ж јани наши, калі ми за јіх принасіловани плаціць в двојчи больш, як ту цану, за каторују ми можем чужоје полъе најмаць. Наприклад в Літвье, в ковенској губерні, чистаго даходу з дзьесьанціні аренднаго грунту приходзіцца $1\frac{1}{2}$ —2 руб, а з лъудзьеј дзьеруць пазьемльельних падаткав от $2\frac{1}{2}$ —3 руб. Нье дзъиво, што багато лъудзьеј кидајуць сваје грунте. А там і перше больш трецьеј часці мужиков нье мали својго ј малого кусочка полъа. Тим часом і јани плацьаць јешче нье мьенш 5—8 рубльов падатков з души і чераз гето мусьаць најмацца за самују малосць на самују цяжкую работу. Часто можно бачиць на Літвье

і цьепьер, што полье баранујуць жонкамі земьесто худоби.

Кажуць нам, чаму ви нье шукаецець льепших зарабатков в інших старанах? Шукаць то ми шукајемо, алье всьо ж сва-јеј долі на знајходзімо. Ось, наприклад, хадзілі зімоју льудзі з нашој старани дальоко на повдзьень строїць жальезніцу, аж над Севастополь, да што с того вијшло? Абходзілісь з імі горш як с скаціноју. Сотнямі заганьбалі іх в цьесније да бруднаје баракі, бьез лавок, сталов і пасцьелі. Харч бив јешче горшиј. Житніј хльєб папалам з висьєвками, боршч з гнілој капуста без мьаса, а часом і ш чарвьямі, да јашнаја каша, от і всьа јада. Льудзі сталі страшенно хварець трасцају і гарачкај, і дзьєсјаткамі уміралі бьез жадној помощчи. За кожніј прогульниј дзьєнь з іх висчитивалі па 1 руб. 50 капьєјек, а за работу плацілі па 25 — 30 капьєјек, так што багато між работнікамі нарешцьє нье толькі нічого нье зарабілі, а јешче засталісь вінаватімі надраччикам. Нарешцьє льудзі взбунтавалісь, алье пријєхав губер-натор з војском, дзьєсьаць чалавьек вьальєв

заарештаваць. Із 700 чалавѣк толькі 40 вѣрнулось на катаржнае жицьцѣ, на лінію, а астатніе всѣ былі пасправаджаны да дому „по етапу“. От вам наши зароботкі в багатых краях, а што вжо дома, то нѣма чаго казаць. Мабуць добра живьецца нам дома, калі ја на старасць гадов мусів кінуць гаспадарство, вѣацца за жальезнѣак і іці на тују пракльатују жальезніцу“.

Льудзі прасілі дзѣеда, штоб јон расказав, як јано сталось, што бѣдносць вигнала јаго на катаржнују работу, на жальезніцу, і Карпо пачав свају размову:

„Через колькі гадов послѣа „волі“, наш пан пакінув сваје хазѣајство, бо бив льѣдѣшчій, як і всѣ пане, і бѣез паншчыні јаму натто цѣажко было управицца. За паншчыној было при нашом сѣалѣе всѣаго полѣа 1,500 дзѣесѣанцін, з јіх 500 адајшло на нас сотнѣу хазѣаінов, а рѣшта 1000 засталось за паном.

Јак ми пачулі, што јон хоче кінуць хазѣајство, і аддаць в аренду зѣемльу, то ми сабралісь грамадоју, згаварилісь між собоју, штоб нанѣаць панскују зѣемльу

всьеју грамадоју ј паслалі да пана трох виборних. Пан загарадзів нам па сьем рубльов за дзьесьанціну, бо натто хацьелось јаму послѣа ньенавістної волі пајехаць заграніцу на цьоплије води. Послѣа јон аддавав нам полѣе ј па шесць, і ми би јіх аддалі јаму, бо мајем савсьем мало полѣа, да толькі гдзье ж вьзаць мужикам 6000 рубльов з разу. Казалі ми пану што будзьем плаціць за кожније три мьесѣаці, да јон і слухаць ньезахацьев. Тим часом наскочив жидок Льејба што можа ј ви јаго знајцье. Дав јон пану па пѣаць с палавінају рубльов і всье гроши за год з разу, і дастав аренду на дванаццаць гадов.

Льејба зараз завьов вьеликајо гаспадарство. За паном ми јешче најмалі трохі полѣа за гроши, а Льејба јак став на хазьајство, зараз абјавів, што нье дасць нікому і ні сажені полѣа за гроши, а сам думаје јаго абраблѣаць, а калі будзье аддаваць, то хіба бабам пад льон на одрабодкі, за жніво. І јак же јон сам „вираблѣаје“ тују зьемлѣу? Всьо тоје полѣе, што јон маје, „вираблѣаје“ сам, толькі нашими рукамі. Правда, Льејба нам плаціць, алье ж

скільки? За якіє нєбудзь дзєсьаць рубльов, ја ужо лічу што најболѣај,—кажу, за тиє нєсчастних дзєсьаць руб., каториє бѣере каждиј із нас, хто робіць јаму, ми всьо тоє полѣ і паорем, і засѣјем, і забаранујем, сажнѣом, звѣзѣом і замалоцім. Јешче јак на зло у нашом сѣлѣ, да нѣ толькі у нашом, а і па другім сѣлах, нѣма паши, бо послѣ царској „волі“ нас так шчиро надзѣлили, што нам і паши нѣзасталось. От цѣпѣер Лѣјба за штуку таварини правіць, штоб јаму убраць дзѣсьанціну азіміні, а пријмає јон на дзѣсьанціну вигану нѣ больш јак три штуки вѣалікој худоби. Чераз гето багато з наших гаснадаров папрадавалі сваје карови да вале, а звѣсно, што бѣез худоби всѣакіј хазѣајін прентко зробіцца бѣедним.

Цѣпѣер нарахујцьє, добрає лѣудзі, сколько ми робім даремно на жида, сколько јон має тих працентов, ці јак јіх там завуць, з нашаго поту. Јак ја вам ужо казав, Лѣјба плаціць пану 5,500 рубльов што году; а живѣє јон са всѣј свајєј сѣамјој у панскіх будинках і траціць грошај нѣ мѣнш, јак

дзвѣе тисѣачи рубльов за год; да јешче, акром таго, ја добре знају, што цѣнѣер послѣ шасці гадов аренди, јон маје больш јак пѣатнадцаць тисѣач рубльов чистими грашми на лѣудзѣах, да на разних жидовскіх гандлѣах. А пријшов јон у нашо сѣало гальусѣенскіј, і гроши каторије јон з разу заплаців пану, пазичив у нѣеких багатих жидов. Аткуль жа јон всѣо гето взѣав, јак нѣе с тој зѣемлі, а нѣе так з зѣемлі, јак з нашој праці? Бо сам јон ніколи ј пальцом да работи нѣе даткнѣецца. Да парахујцѣ самі. Засѣеваје Лѣејба нѣе мѣенш јак 500 д. азіміни і викладаје на јіх па 11 руб. на дзѣсѣанціну тих грошеј, што јон плаціць пану; нам за работу з дзѣсѣанціни нѣехај 10 руб.; јешче можа на јакіје расходи, наприклад, паслаць да Варшави ці за гра-ніцу, 3 руб., так што всѣех расходов на дзѣсѣанціну маје јон 24, најбольш 25 руб. Приходу ж маје јон, ја добре знају, з дзѣсѣанціни 65 руб., значицца баришу — 40, нѣехај ужо мало лічучи на јаго жидовскајо гаспадарство 35 руб. Такім способом Лѣејба сам „вираблѣаје“, толькі нашимі рукамі, сва-

јо полъе, мајучи баришу на 35 рубльов з дзъесъанціни, а с 500 д.—17,500 р. Цъепъер, јак ужо вам ја казав, мајемо ми по-слъе „волі“ својго грунту па 5 д. на хазъаіна. С тих 5 дзъесъацін ми засъевајем што году три: адну с палавіноју або дзвье азі-міноју, а адну с палавіноју јариноју. Ја ужо казав што дзъесъанціна што году даје 35 руб. Алье столькі даходу дзъесъанціна даје толькі у жида, бо там лъепшиј грунт, і мајучи много јон може лъепш удабриць полъе, а мужицкајо полъе даје столькі да-ходу, што вьесъ јон ідзье на адзін грабъеж, јак то на пазъемъельније, подушније, ва-ластније і, чорт јаго бацку знаје, јакіје там јешче падаткі. Штоб то вьернуць хоць за свају працу, так і нъе надзъејсъя на гето. А, барані бог, нъе вродзіць хлъеб, тади прадавај скаціну, адзъежу ј сам ідзі у нај-міти, јак от ја цъепъер. А с тој јарини хіба можно прахарчавацца целиј год? Альбо с тој сьенажаці можно пракарміць бидло да коні?

От такім способом ми принасилувани працаваць на жида, зарабляць јаму ба-

риши, як давнѣј за паншчиној, а самі с жонками і дзѣецьмі јамо хлѣб папалам з мѣакіној, да калі б јешчѣ того ставало, а то і гѣтаго часамі нѣема, а тим часом падаткі падавај, кланьісѣа жиду, просьучи у јаго работи. Рабілі колісь на панов паншчину, а цьепьер робім на жидов жидовшчину. Толькі зарабілі, што нѣе маје жид права біць лѣудзѣј, да і то биваје часом, асабливо, як у жида служиць якіј нѣбуць падпанок за економа.

Вихадзіць, што давнѣјшаја паншчина а цьепьерашнѣаја „вольа“ — тој саміј кіюк, толькі з другога канца, а бѣецца так само“.

І стариј дзѣед горко вздахнув і махнув рукоју.

А знаѣцьѣ, добриѣ лѣудзі, чераз што так биваје? пачав гавариць Кастусь. Грабьѣж багато віньен у нашој бѣдносці. Да нѣе чераз саміј грабьѣж ми бѣдниѣе. Найбольшаја ліхо у том, што *чалавьѣку за јаго работу ніколі нѣеплацьаць столькі, сколькі іон вирабіць сваѣју працају.*

Вся бѣда ідзе ат таго, што чалавѣк робіць на другога, а нѣ на сѣбѣ. Бьаре жид на приклад з дзѣсьанціни па 35 р. у год, як добре каже дзѣд Карпо. Аткуль же јон јіх бьаре? З лѣудској праці. Бо нѣхај би јон сваје гроши с папьеру да захавав в зѣмльу, да пачав би бѣгаць кала јіх, як јон бѣгаје кала работников, то јани јаму пагнілі б у зѣмлье, а нѣ зрабілі-б з дзѣсьанціни триццаць пѣаць рубльов. От же як јано виходзіць. Нѣхај хазьајін плаціць у год с триццаць або с триццаць пѣаць рубльов падаткав. Часом дужо трудно биваје јіх заплаціць, алье ужо як заплаців, то ј канѣец дзѣлу. А з работају на чужом полі або на фабрици —іншајо дзѣло. Нѣхај би ви сталі рабіць всьу працу на адној дзѣсьанцінѣ поля, то як би јано било ваше, то ви би малі за тују працу увѣсь уражај, скажем 45 рубльов, а на жидовском полѣ, то ўжо с тих сарака пѣаці триццать або триццаць пѣаць перекінѣецца у жидовскују кішенѣу. Гето так як би ви рабілі на адној дзѣсьанцінѣ. А як ви станѣце на дзѣвѣ, то

19
јон з вашој праці будзье маць баришу 70, як на три—105. Чим больш ви будзьеце рабіць, тим жид, або пан, або купец, нічого нье робльучи, будзье больш багацьець. А станье — багацьець, то што јон будзье рабіць? Будзье јон чим далбај, тим больш закупляць зьемлі, і ви мусіце рабіць јаму чераз силу, што-б јешче больш льезло грошеј у јаго повну кішеньу.

Добре рахујучи, то хлѐб, або цукьер, або іншиј тавар, каториј кожниј з нас вирабіць свајаму хазьаіну, у два рази або у три — больш варт, як тије ньесчастније гроши, што хазьаін нам плаціць. Як би рабілось паправдзье, то ми мусілі би маць за дзьень работи столькі плати, сколькі варт тоје, што ми вирабляјемо. На приклад, як ја паару дзьесьанціну поля і сажну хлѐб, і змалачу јаго, і зрабљу всьу працу, то паправдзье кажучи, вьесь хлѐб павіньен биць мој, а нье так як гето Карпо расказивав, што чалавьеку дајуць грашмі *јакују ньебуць трецьују часць всьаго таго, што јон вирабляје свајеју працају*. Так само, наприклад, на фабриках, на каторије наши льу-

дзі часто ходзяць гроши зарабляць в Кіев-
шчину. Роботнікі вирабляюць увьесь цу-
кьер, то јон павіньен биць увьесь *нам*.
Толькі тагди пане фабриканти не најмалі
би льудзьей, бо нье малі б ніякој карисці.
да ј панов би нье било такіх дармајідов,
бо мусілі би јани все рабіць наравње с
простимі льудзьмі, што б нье умерці з
голаду. Цьепьер інша реч. Жид чи фабри-
кант плаціць работнікам, кажем, адзен ру-
бель, а маје с того, рубля два, калі нье
больш даходу. Через што јано так робіц-
ца? Чераз тоје, што работніку завсьогди
плацаць толькі такују плату за јаго
працу, што б јон аби јак ньебуць пражив
на свеце, нье умьор з голоду, да ј то
нье завсьогди, бо добра знаеце, што у јін-
шом мьесце, нье раз даваділось рабочаму
с голаду пухнуць. А гетаго ніколі нье
магло би биць, каліб рабілось на правдзе,
бо чалавек завсьогди можа вирабіць больш,
јак јон зјесць. Да толькі јакаја јаму карисць
з јаго работи? Все што јон вирабіць больш,
јак јаго зарабаток, јак тоје, што јаму пла-
ціць хазьаін за работу, увьесь *лішніј та-*

вар, чи то хлѣб, чи цукѣер, альбо другіі тавар, которіі јон вирабіць свајімі рукамі, појдзѣе нѣе да работніка, а да хазяіна, да пана, або купца у кішенюу. Јак добре па-лічиць, то јано вијдзѣе, што работник за тије гроши што јаму плацѣаць за целиј дзѣень, павіньен би толькі рабіць повднѣа, або јешче ј мѣенш. Наприклад хоць би на гетој жалѣезніце.

Ја сам чув, што нѣемѣец падрадчик на-шаго участка жалѣезніци, нішком хвалів-сѣа јакімсѣ то паном, што работа у јаго так добре ідзѣе, што јак би јон за тују плату, каторују јон нам цѣепѣер плаціць, да нанѣав в два рази больај работніков, на тују самују работу, каторују ми робім, то ј тагда б јон нѣе лішивсѣа бариша. Јак добре разсудзіць, то јано ј значиць, што мѣенш, јак за шесць гадзін ми адраблѣајем нѣемцу нѣе толькі нашу плату, а јешче ј на інције видаткі на жалѣезніци, а астат-ніје шесць гадзін працујем даремно, штоб у јаго нѣемѣецкој кішені больш грошај брашчало, да нѣемкінѣа што дзѣень надзѣе-вала новују аксамітнују сукнѣу. Гетаје

шесць гадзін лішнѣй праці у суткі нѣ даюць нам ніякој карісці і ми мучімось на гетој паганој жалъезніце в гразі да смуродзье, што б усьакіѣ дармаједи тлу-сцьелі да банкѣтавалі з нашој мукі. Ра-ботнік нѣмаѣе нічого, јон нѣ може пра-жиць даремно бѣз грошај, бо ніхто јаму даремно хлѣба нѣ дасць! Чераз то јон і мусіць продаваць свају работу, а дадуць јаму за јаѣе столькі, што б јон хоць і га-лодниј, да всьо б рабів, і дзьержаць јаго у цьесноцье, да макроцье, горш јак скаціну, аби јон нѣ аслаб да того, што б ужо сав-сьем нѣ мог рабиць. Самі ви знаѣцье, јакаја жисць біла наших лъудзье на гетој жалъезніце, јак казав Карпо, што јани пад канѣец взбунтавалісь.

Правда, јак би всье работнікі паслаблі, чи павміралі, то ј заводи да фабрикі па-ставалі би, і фабриканти да падраччикі нѣемалі б ніякаго бариша, ну, да гетаго јешче дальоко. Работнікі завсьогди знај-дуцца, бо бѣдних лъудзьеј на свѣцье ба-гато і што году другіѣ нараждајуцца. Тим-то багатиѣ ј робѣаць з намі так, што редко

хто з нас својго вьску даживаје, јак чала-
вьску призначно, а большаја часць умі-
раје в маладих гадах ад цяжкој работи,
да паганих харчов, альбо вьсагіх зараз, да
інших бальвезцеје.

А вьсо чераз што? Чераз то што хазь-
ајіни наши толькі і гльадзбаць, јак би нам
мьенш заплаціць за нашу працу, да больш
приньеволіць працаваць, што б маць з нас
најбольш бариша, *најбольш лійньаго проців
нашој плати тавару чи грошај ад нашој
лііньеј работи.*

І вьсо гето јани бьеруць даремно, бо
сам хазьаін зредка придзье нагльадзьець,
јак ідзье у јаго работа; бо і тују льогкују
работу робьаць за јаго најміте, наши над-
смотришчкі, которих хазьајін закупльаје
свајімі грашні, бо јім плацьаць добре, нье
то што нам. А наприклад ми на жальез-
ніцах наших справьедлівих хазьаінов, што
мајуць концессіі, то ніколі ј в очи нье
бачимо.

Льудзі заслухалісь Кастусьовој речі і нье набачилі як падишов адзін з надсмотршчиков, ньекіі льяшок, каторіі мьесацов з дзьсаць таму назад пајавівівсьа на јіх жальезніцу галодніі да абадраниі, а цьепьер вигадававсьа јак кабан, насів залатије часе з вьелікім ланцужком і мав на всьех пальцах залатије пьерсцьонкі.

Пачувши, што работнікі гавораць пра надсмотршчиков, јон дужо засьердавав, да толькі нье захацьев просто причепицца, а пачав з дальека:

„Јак ви, дурніје мужикье, разсуждајецье, што ви даремно робіцье на хазьаіна. Хіба ви знајецье, што јон палажив на будаванье лінііі сваје гроши. *свај капітал*, і мусіць браць *с того капітала процент*“.

Работнікі всье прамавчалі, бо бајалісь сварицца с старшим. Надсмотршчик пабачивши, што ніхто јаму нье адмавльяје, нье мав да кого чапльацца ј мусів адијці.

Јак јон пајшов, льудзі пачалі знов свају размову. Кастусь пачав знов гавариць.

„От панок каже, што хазьаін паклав на лінііу капітал, сваје гроши, і чераз то му-

сіць маць бариш, нічого нєробльучи. А мнє здаецца што нє на правдзє. Хіба гроши бєз праці далі б яму јакују карисць? Аб гетом ми ужо гаварилі. Нєхај јон гроши захаваје у зьемльу і дажидасца покі з рубльа зробіцца два“.

„Каже лях — капітал! А аткуль тој капітал у јаго взјавсьа? Чаму у рабочаго чалавьєка нєма таго капіталу! На гето ја вам от што скажу, добрије льудзі: капітал, хоч і вьелікіе гроши, робицца з работи, толькі нє з свајєј работи, а з чужој. З свајєј праці чалавьєк багато грошај нє назбіраје, бо сіла чалавьєка нє бєз канца; што б сьєбє ј дзєцьєј прахарчаваць, треба нємало сіли патраціць; а што б јешче на багатство, на капітал рабіць, у кожнаго застаньєцца сіли ужо ј нє багато“.

„З свајєј чесној праці јешче ніхто нє став дужо багатим А з чужој, награвленној работи, то інша реч. Дзєд казав вам, што арандатар з кожној дзєсьаціни полья, на каторој *дльа јаго льудзі робьаць*, маје 35 р. баришу. Нєхај будзє у јаго тих дзєсьанцін три тисьачи, то нє довго яму вьє-

лікују машну грошај набраць. Маје јон капітал і хоче з јаго процент браць. А за што? *Аткуль* тој капітал взьався у арандатара? *З людској праці на тих дзьесьанцінах*“.

„От і ми, наприклад, работнікі працујемо на гетој жальезнице на корисць хазьяіна. Купляје јон нашу работу за якіх ньебуць 20—30 коп. у дзьень, а вирабляје кожний з нас јаму нье мьенш јак на рубль. Ми појдзьемо з жальезници такіје голије, јак пријшли, а у хазьяіна прентко зробітца капітал. А аткуль? Толькі з нашој праці. Так і знајцье, добріје людзі, што вьесь капітал, якіј толькі јесть на свьецье, вьесь јон зрабівся с праці риботнікав, с поту і крові простих людзьей“.

„А мајучи гроши, тој купец або пан вьсо тримаје в свајіх руках. Бо цьепьер вьсо прадајецца, і сама праца чалавчєскаја, јак якіј іншиј тавар. І прадајецца јана дужо танно. Ніхто нье плаціць работніку столькі, јак јаго праца справди варт, сколькі јон може вирабіць свајеју працају, бо тагди ніхто нье мав би жадној карисці најмаць работнікав. А плацьаць чалавчєку столькі,

сколькі яму наймьенні патребно, што б јон мог јак ньсбуць пражиць, прохарчавацца і адзьсецца. Јакоје јаго жицьцье, да того хазьаіну ньема дзьсла, аби работник рабів, а в хазьаіна што днѣа гроши прибівалі“.

„На бальших мьестах, от јак у Вільні, або у Кіјевье работник з ранку выходзіць на базар і стаіць радом с перакуншчыкамі да крамарамі, каторіје прадајуць разніје речі. А што ж прадајуць тије работнікі? Јани нье мајуць ніјакаго тавару, акром свајей праці, і јани јаје вносьаць на базар прадаваць так само, јак кравце вносьаць сваје кажухье, альбо шавце сваје боти. Толькі ат другога тавару праца маје вьелікују ружніцу. Јак хто купіць за пјаць рубльов пару чобот, то јон нічого больш і нье будзье маць, јак тије чоботи. Јон јіх праносіць пов года, або год, калі јани! добріје, а іншој карисці з јіх нье будзье мьець. А јакіј хазьаін за тије самије пјаць рубльов најмаје сабье работотніка то ужо інша реч. Тој работник будзье јаму і касіць і малаціць целиј мьесьац, альбо рабіць на заводзье, ці у јаком ремьеслье, і

свајеју працају јон дасць хазьаіну бариша нье пјаць рубльов, а можа дзесьбаць, або јешче больш. *От с тых грошај, што хазьаіну застапуца з работніка најміта больш јак колькі јон заплаціць најміту, з тых толькі грошај у хазьаіна і стаје кішчэня повна, з тых грошај у јаго і робіцца капітал, јак каже надсмотрщик.*

„От, наприклад, кали на јаком заводзе робьаць 500 чалавьек, хазьаін будзе маць з кожнаго чалавьека па 10 рубльов даходу кожниј мьесьац, то са всьех пјацісот чалавьек јон будзе маць 5000 руб. у мьесьац, а чераз сколькі гадов нарасцье дужо вьеликіј капітал. А јак падумајеш, хіба јон зарабів тије гроши? Всье јани да адной капьейкі з работи і з здаровья работніка. Як би па правдзе дзьејалось, то гроши нье павінни били б даваць ніякој карисці, а толькі сама праца, бо каждая капьейка баришу, што купци, або пани бьеруць с сваіх грошај, ідзе да јіх ні ш чаго другога, јак з нашој работи“.

Кастусь замавчав і з другіх льудзьей ні адзін нье вимаів ні слова. Нье всьо з разу

уразумьелі тоје, што казав Кастусь, бо нье так льогко чалавьеку зразумьець такіје речи. Толькі все пачулі, што јон гаварив правду ат шчираго серца, бо јон гаварив у корисць простих льудзьей, работнікав, напроці панов, купцов і інших нье рабочих льудзьей.

Шачакавши трохі, Карпо знов пачав размову: „А мабуць так само, што робіцца с грашмі, робіцца і с польем. Ја от што думају: за што толькі наш пан палучаје гроши за аренду ад жида, калі јон нічого на зьемлье нье робіць. От Туравце казалі, што јак колісь јани хаздзілі чумакаваць на Україну, або в Крим па соль, то бачилі там столькі сцьепу ньеоранаго і ньезасьејанаго, што јак оком кіньуць. І льежав тој сцьеп так мабуць сколькі сот гадов, і нье било і чуваць, што б јаго брав хто в аренду чи јак там. А чераз што? Чераз тоје, што тагди там било дужо мало льудзьей, нье било і кому рабіць на том сцьепу. А цьепьер ја чују што стала інша реч, цье-

пьер і там ужо плацбаць панам на чатери да п'яць рубльов у год за дз'ессанціну, бо цьспьер і там јест ужо б'едније л'удзі, которије мусьбаць прадаваць свају працу, што б маць ші чаго жиць“.

„Так і тут. Наш пан маје арсиднују плату за свају з'емльу толькі чераз тоје, што ми н'е можем пражиць з нашој з'емлі, а павінни најмацца да жидовској работи на панској з'емлье“.

Л'удзі знов замовклі, і кождиј думава пра тоје, што толькі што пачув, покі адзін з работніков, катораго вс'е звалі Симон Хмурі, бо јон завс'югда бив дужо Хмурніј, і каториј да того н'е вимаів ні слова, ц'ажко вздихнувши, сказава:

„Мабуць такаја наша дол'ба, што ми ніколі ј н'е виб'емс'е з нашој б'ади. Н'е з нас јано пачалось, н'е намі јано ј кончицца. Завс'югда будуць пане да фабриканти, у каторих будз'е і з'емльа, і заводи, і гроши, і каторије најмајучи нас за малују плату, будуць м'ець в'елікіј даход з нашој работи, на каторој ми трацім сваје сіли, свајо здаров'е. Такаја ужо мабуць

наша долба, і нєма чаго гавариць, бо гетаму гору нє паможем“.

„Нє гаварицьє так, адказав јаму Кастусь, падумајце самі: чераз што пане, да іншије багатије лбудзі мајуць сілу? Толькі чераз тоје, што мало нє всьа зьемльа і всьє заводи і фабрикі у јіх руках. Чераз тоје, ми ј мусімо запрадаваць сьєбьє у чужују работу, бо нє мајемо на чом рабіць у сьєбьє, чераз тоје јани мајуць завсьогди гроши, а ми нє мајемо, чераз тоје јани ј могуць нам плаціць, што б нам аби сьєгоднѣа нє умьєрці, а завтра на јіх рабіць. От јак би всьа зьемльа, да всьє заводи билі наши, тогда б стала інша жизць на свьєцьє простим лбудзьам. Кожниј би рабів в сьєльє на полі, або на заводзьє, јак би сам хацьєв, і мав би с сваєј праці столькі, сколькі јеју вирабіць, а нє такују малују долбу, јак цьаньєр. Праца—вьєлікаја реч на свьєцьє! Ні матерьал, ні струмент сами на сабьє нє дајуць ніјакој карисці. Ньєхај памьєшчик маје сколькі вгодно льєсу, сколькі вгодно зьамлі, фабрик, заводав, альє калі на јіх ніхто нє станьє працаваць, то жад-

ној карисці јон маць нье будзье. Врешцье і праца бьез матерьалу і струмента ніц нье варт; бо калі нье на чом і нье чим рабіць, то нічого і нье будзье. У мужика мало матерьала, мало струментав; через тоје і праца јаго даје мало карисці. Кажуць, што нам далі волю, далі зьемлю, алье-ж сколькі таје зьемлі? — Столькі, што всьаго, што вирабіш з јаје, льедва стаје на тије падаткі! А самому жиць як? Тут такаја воля, што калі нье хочеш паміраць, то најмась на чужој зьемле, або ідзі на фабрику, а там зьвесно што биваје: памьешчик чи фабрикант заплациць, алье толькі за часць того, што ти вирабів, а рещту бьере сабье у кішенью, дльа багатства, як каже Карпо. Па правдзье кажучи, нам треба воля нье канцильарскаја, напісаннаја толькі на папьери, јакују далі нам царь, пане, вьелікіје і дробније канцильаристи, а воля правдзіваја, воля шчираја, са всьеј зьемлюј. Бо пакуль будуць багатије і бьедније, пакуль бьедније будуць рабіць на багатих, а багатије најмаць бьедних,—да тој пари ніякој волі ньема, а јест толькі кривда і

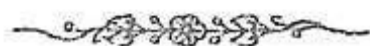
злаја нєволя. Што б била воля, для гетаго работнікам павінна нальежиць всьа зьамля, бо јани на јој працујуць; работнікам треба фабрикi, заводи і разније струменти, бо јани, а нє пане, зрабілі гетије фабрикi да заводи, јани і вирабляјуць на јіх всьу карисць, всьу вигаду для счасцьа чалавьека. Калі так будзе, то тагди ј настанье воля. Для гетаго толькі треба, што б всьа земля нальежила да сьельских грамад, а всье заводи да фабрикi — работнікам, каторије на јіх працујуць. Тагди б нє било на свьеце багатих людзеј і бьедних, а кожний би мьев всьаго даволі, бо чалавьек завсьогди може вирабіць больш, јак јаму треба на харч да іншије јаго справи, толькі треба, што б јон сам каристававсьа свајеу працају, а нє атдавав би большују часць разним дармаједам, јак цьеньер. Јак би наши люди дајшли да својго розуму то і зрабілі б так: всьу зьемљу ат панов адабралі б сабье да свајих сьельских грамад, а всье заводи да фабрикi адабралі б да грамад работнікав“.

Кастусь хацьев размавляць јешче дальај;

на тој самиј час прикашчик лях знов па-
дијшов і пачувши, што работникі пачалі
натто живо размавляць між сабоју, став
кала јіх што б паделухаць. Кастусь мусів
замавчаць, сказавши лъудзѣам:

„А як тоје зрабіць, што ја вам гаварив,
і якіе тагда билі б парадкі, ја вам рас-
кажу іншиј раз“.

Лъудзі, каторије, хоч дуже памучани,
натто цілно слухалі Кастусѣа, цѣенъер ра-
зајшлісь і палъаглі снаць на свајіх цѣесних
да цѣомних кутках.

XXV
a 16

АТ ВИДАВНОЕ ИЗДЪЖЕ

Книжка готаја била прерво написана *урусин*
ном дѣла свѣдѣнъ земльаков. Потомъ јана прера-
робљена дѣла *полскаго*, і написана „*Oprowidanie*
starogo gospodarza“. Цьенъер јана прераробле-
на дѣла работниковъ въ *Дисларуссѣ*; јенко при-
гатављајоцца преракма јако *литовско-жолудскѣ*
і милодоскѣ. Только тада і бедность і бедность
пчезае і замѣница равности міжъ людзьми,
кадѣ бедније дѣла въсуда, признајуць аткуль
ідзе прерабрънѣваја преравности. А дѣла
того треба, штобъ наука пра богатства да бед-
ности прерабръдывалась разомъ пра всѣхъ мѣлахъ
бедныхъ людзьей.

